

DEPĂȘIREA LIMITELOR LIBERTĂȚII DE EXPRIMARE – PREMISĂ A RĂSPUNDERII DELICTUALE CIVILE

ABUSING THE LIMITS OF FREEDOM OF SPEECH – A PREMISE FOR TORT LIABILITY

DÉPASSER LES LIMITES DE LA LIBERTÉ D'EXPRESSION – CONDITION DE LA RESPONSABILITÉ CIVILE DÉLICTUELLE

Dascălu Andrei-Ioan, student al Facultatea de Drept din cadrul Universității București, grupa 217

Rezumat

Libertatea de exprimare, prin caracteristicile sale, se bucură de o prezență oarecum insolită în rândul libertăților fundamentale. În calitate de veritabil pilon al democrației, trebuie cu precădere ocrotită de vătămări, fiind însă într-o egală măsură capabilă să vatăme. Intervenția răspunderii civile pentru restabilirea drepturilor subiective cărora li s-a adus atingere prin exercitarea abuzivă a dreptului la liberă exprimare se prezintă astfel drept vitală, preponderent din perspectiva funcției sale reparatorii. Lucrarea de față își propune să trateze prioritar două aspecte de o deosebită importanță pentru angajarea răspunderii civile pe tărâm delictual, respectiv eficiența angajării acesteia. În primul rând, problema distingerii între exercițiul firesc și cel abuziv al dreptului la liberă exprimare, privită în context european și internațional, în deplină concordanță cu art. 20 al Legii fundamentale și art. 4 al Codului civil în vigoare. Apoi, identificarea mijloacelor de reparație efectivă a prejudiciilor în dreptul pozitiv, însoțită de prezentarea succintă a controverselor și evoluția acestora în materie.

Cuvinte-cheie: Libertate de exprimare, libertatea presei, răspundere delictuală civilă, abuz de drept, prejudiciu, daune morale

Résumé

La liberté d'expression, à travers ses caractéristiques, constitue une présence relativement insolite parmi les libertés fondamentales. En qualité de véritable pilier de la démocratie, elle doit être protégée surtout contre les violations tout en étant en mesure de nuire aussi. L'intervention de la responsabilité civile pour rétablir les droits subjectifs affectés par l'exercice abusive du droit à la liberté d'expression se présente ainsi comme vitale, surtout par rapport à sa fonction réparatrice. Ce document vise à répondre à deux questions fondamentales d'une importance particulière pour entraîner la responsabilité civile délictuelle et l'efficacité de sa mise en oeuvre. Premièrement, l'attention sera consacrée à la différence entre l'exercice normal et l'exercice abusif du droit à la liberté d'expression dans le contexte européen et international, en accord avec l'article 20 de la Loi fondamentale et de l'article 4 du Code civil. Ensuite l'examen portera sur l'identification des moyens de réparation efficace du dommage en droit positif, accompagnée par une brève présentation des controverses et de leur évolution dans le domaine.

Mots-clés: Liberté d'expression, liberté de la presse, responsabilité civile délictuelle, abus de droit, dommage, dommage - intérêts.

Abstract

Freedom of speech, through its characteristics, has a somewhat peculiar standing amongst fundamental freedoms. As a veritable pillar of democracy, it is imperative that we defend it against any harm, though it in itself can do harm. The intervention of tort liability in order to restore the civil rights

that have been infringed by the abusive exercise of the right to freedom of speech presents itself as vital, especially if we take into account its rehabilitative function. The present paper sets out to primarily analyze two extremely important aspects, requirements for the engagement of tort liability, respectively the efficiency of its engagement. Firstly, we shall draw the line between the natural and the abusive exercise of freedom of speech, from an Euro-pean and international perspective, in full compliance with art. 20 of the Romanian Constitution and the 4th article of the New Romanian Civil Code. Afterwards, we shall analyze the methods of effective reparation of damages in the current legislative system, along with a succinct rendition of the controversies and their evolution in this matter.

Key words: Freedom of speech, freedom of the press, tort liability, abuse of the law, damages

1. Tensiunea existentă între dreptul la liberă exprimare și alte drepturi inerente ființei umane

Noțiunea de libertate, în măsura în care deplasăm accentul din sfera pur filosofică în cea juridică, poate fi subsumată următorului adagiu aparținând lui Montesquieu: „Libertatea este dreptul de a face tot ceea ce îngăduie legile”¹. Totuși, având în vedere că demersul nostru științific are drept punct de plecare un *corpus* format din *drepturile și libertățile* fundamentale, considerăm adecvată găsirea unei motivații în delimitarea terminologică între drept și libertate, cu toate că în doctrină, mai exact în materia dreptului constituțional², se opinează în sensul lipirii distincției de orice rațiuni practice, cele două noțiuni fiind folosite alternativ din motive ce „țin de expresivitatea și frumusețea limbajului juridic” ori de o eventuală apariție subsecventă a drepturilor față de libertăți în plan istoric. Suntem însă de părere că această distincție este cu precădere relevantă în determinarea caracterului intangibil (inviolabil, nesusceptibil de limitări din partea statului), respectiv ordinar (condițional, susceptibil de limite) al acestora. În acest sens, anumite drepturi fundamentale pot fi calificate drept intangibile, spre exemplu dreptul la viață, în vreme ce libertățile sunt prin excelență supuse anumitor restricții ale căror justificări sunt în egală măsură valabile acum precum erau în epoca lui Montesquieu.

Într-o viziune întrucâtva riguroasă din punct de vedere juridic, drepturile fundamentale *lato sensu* (incluzând deci și libertățile) pot fi clasificate în „drepturi de...”, care presupun o abținere din partea statului, și „drepturi la...”, care reclamă prestații din partea acestuia³; aceste din urmă prestații se concretizează în obligații pozitive, al căror obiect principal este elaborarea de proceduri ce permit ocrotirea ori revendicarea dreptului în cauză la nivel național. În alte cuvinte, obligația generală negativă de a nu aduce atingere „dreptului la...”, nepatrimonial, decurge chiar din obligația pozitivă a statului. Drept urmare, încălcarea obligației de a nu face reclamă intervenția statală pentru sancționarea (cu valențe preventiv-educative) autorului atingerii și, în măsura în care este posibilă, restabilirea dreptului încălcat. Răspunderea juridică astfel angajată se poate înfățișa în diferite forme (câteodată chiar suprapuse – e.g. răspunderea penală și cea delictuală civilă), în funcție de valorile sociale ce își găsesc expresia în dreptul căruia i s-a adus atingere, de gravitatea ingerinței, persoana autorului etc.

Suprapunând cele două clasificări, identificăm existența unei categorii de drepturi fundamentale *lato sensu*, nepatrimoniale, care suscită un interes deosebit în materia răspunderii juridice, anume „drepturile la...” susceptibile de limitări. Asemenea unui sistem perfect calibrat, orice exercitare *ultra vires* a acestora va aduce în mod automat atingere unui alt drept subiectiv. Particularizând, cazul

¹ N. Popa, Teoria generală a dreptului, ediția a 3-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 97, apud Montesquieu, Despre spiritul legilor, I, p. 193

² Gh. Iancu, Drept constituțional și instituții politice, Ed. C.H. Beck, București, 2010, p. 162; C. Ionescu, Tratat de drept constituțional contemporan, ediția a2-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008

³ Frédéric Sudre, Drept european și internațional al drepturilor omului, Ed. Polirom, 2006, p. 185

libertății de exprimare nu numai că beneficiază de o bogată jurisprudență ce transcede chiar granițele, dar iscă totodată numeroase dezbateri aprinse cu privire la limitele concrete (și, așa cum vom vedea, maleabile) ale acesteia într-o societate avidă de informație. Altfel spus, exercițiul abuziv al dreptului la liberă exprimare reprezintă sursa tensiunii existente între acesta și alte drepturi inerente ființei umane, dintre care menționăm cu relevanță *in casu* drepturile la viață privată, la reputație ori onoare.

Intervenția dreptului pentru „corectarea” exercitării abuzive a acestui drept are loc prin trei mijloace posibile și, așa cum am afirmat, uneori complementare: răspunderea penală, contravențională sau civilă. Putem imagina și situații în care se angajează răspunderea disciplinară, însă în acest caz fapta ilicită constă în încălcarea unei *obligații de rezervă*, nicidecum constituind un abuz de drept. Având în vedere că sancțiunea în dreptul penal îmbracă forma pedepsei, măsură orientată aproape exclusiv asupra persoanei infractorului, în vreme ce legăturile pe plan sancționator al contravenției cu pedeapsa penală fiind de netăgăduit⁴, răspunderea delictuală civilă se dovedește a fi un teritoriu fertil pentru o veritabilă restaurare a drepturilor fundamentale supuse unor ingerințe; din punctul de vedere al funcțiilor răspunderii juridice, pe tărâmul dreptului civil are loc o inversare de valori: funcția reparatorie prevalează celei punitive. Mai mult, dezincriminarea insultei și calomniei – în ciuda controverselor⁵ – nu trebuie privită drept o negare a caracterului socialmente periculos al faptelor ce izvorăsc din exercițiul abuziv al libertății de exprimare, ci, din punctul nostru de vedere, reprezintă o garantare a neingerinței statului în legătură cu un drept ce stă la baza democrației și este, în egală măsură, controversat. Așa cum vom învedera prin discutarea aspectelor ce țin de repararea prejudiciului, înseși funcțiile răspunderii delictuale civile duc, atât în mentalul colectiv, cât și pentru autorul faptei, la realizarea unei aparente funcții punitive.

2. Fapta ilicită din perspectiva dreptului la liberă exprimare. Abuzul de drept

În materia răspunderii delictuale civile, premisa de la care se pornește întotdeauna este existența unui prejudiciu. Abia apoi se trece, prin atenta urmărire a firului causal, la analiza caracterului licit al faptei producătoare de prejudicii, căci pentru declanșarea răspunderii civile este nevoie ca raportul de cauzalitate „să lege acest prejudiciu de o faptă *păgubitoare* (s.n.)”. În completarea acestor condiții, fapta trebuie să fie „dolozivă sau culpabilă, iar greșeala trebuie să fie imputabilă persoanei care a săvârșit fapta”⁶.

Plasarea priorității a existenței unui prejudiciu cert în sfera condițiilor angajării răspunderii civile delictuale învederează caracterul eminent autoconservator al ramurii de drept, întotdeauna preocupată de menținerea siguranței circuitului civil prin limitarea fluctuațiilor patrimoniale numai la

⁴ *Anghel c. României*, § 50, 4 octombrie 2007

⁵ Prin Decizia nr. 92 din 18 ianuarie 2007, Curtea Constituțională a României s-a pronunțat referitor la excepția de neconstituționalitate ce privea dispozițiile art. I pct. 56 din Legea nr. 278/2006 pentru modificarea și completarea Codului penal prin care se abrogau, printre altele, art. 205 – *Insulta* și art. 206 – *Calomnia*. În cuprinsul deciziei, Curtea a statuat că „nu poate reține existența unei ocrotiri juridice reale prin posibilitatea recunoscută de instanțele judecătorești persoanelor vătămate prin infracțiunile menționate, de a obține daune morale în cadrul procesului civil, deoarece o asemenea formă de ocrotire juridică nu este reglementată explicit, ci este instituită pe cale jurisprudențială”. Este peremptoriu faptul că se reține în mod greșit nereglementarea; articolele 998 și 999 din vechiul Cod Civil, în vigoare la acel moment, folosesc termenul „prejudiciu” fără niciun fel de distincție, iar *ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus*.

Efectele deciziei Curții Constituționale prin care s-au declarat drept neconstituționale dispozițiile relevante ale Legii nr. 278/2006 a iscat numeroase controverse, concretizate într-o practică neunitară a instanțelor de judecată cu privire la consecințele ieșirii din vigoare a legii abrogatoare. Discuțiile au fost curmate printr-un recurs în interesul legii admis de către Înalta Curte de Casație și Justiție prin Decizia nr. 8 din 18 octombrie 2010, în care se statuează faptul că „normele de incriminare a insultei și calomniei (...) nu sunt în vigoare.”

⁶ *Mihail Eliescu*, Răspunderea civilă delictuală, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, p. 89

acele cazuri în care acestea reflectă o *atitudine subiectivă a titularului patrimoniului*, fie că îmbracă forma vinovăției (autorul își asumă riscul diminuării patrimoniului său) ori a unei manifestări intelective cu privire la săvârșirea unui act sau fapt ce se menține în limitele – sau se produce în baza – legii (spre exemplu încheierea unui contract). Orice patrimoniu diminuat printr-o faptă neimputabilă titularului trebuie reîntregit prin intermediul lui *restitutio in integrum*. Problema reparației drepturilor nepatrimoniale se prezintă însă, cel puțin în doctrina pre-revoluționară⁷, pe plan secund.

Cu toate acestea, redescoperirea după 1989 a libertăților pierdute, într-un climat social ce părea dornic de schimbare și reclama mijloacele necesare pentru aceasta, a adus cu sine o întrebare legitimă pentru o societate ce suportase timp de patru decenii influențele nefaste ale regimului comunist: cât de liberi suntem?

Noul Cod civil al României, printr-o consacrare judicioasă a năzuințelor exprimate pe plan mondial în conținutul unor instrumente-cadru și în deplină concordanță cu acestea (art. 4 C. civ.), vine să răspundă într-o oarecare măsură la această întrebare. Restrângând sfera discuției, privitor la noțiunea de „drept la liberă exprimare”, Codul civil nu conturează în articolul 70 conținutul propriu-zis al dreptului, motiv pentru care este necesară aplicarea art. 4 C. civ. în privința interpretării dispoziției în concordanță cu actul fundamental, respectiv pactele și tratatele în materie la care România este parte. Astfel, atât Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (art. 10), cât și Declarația universală a drepturilor omului (art. 19) înglobează în conceptul dreptului la liberă exprimare alte două libertăți, *de opinie și de informare*, aceasta din urmă având la rândul său două elemente constitutive: libertatea de a primi informații și libertatea de a le comunica⁸. Constituția României adoptă în schimb o viziune diferită, deosebirile în reglementare limitându-se însă la un nivel pur formal. Articolele 30 și 31 consacră în mod distinct libertatea de exprimare și dreptul la informație, fapt care fără îndoială nu poate fi încadrat în ipoteza art. 20 alin. (2) din Constituția României, republicată⁹, din cel puțin două motive.

În primul rând, libertatea de exprimare în concepția actului fundamental conturează o suprapunere aproape completă între noțiune și conținut, reflectând însuși sensul comun al acestei libertăți, degrevată de o aparentă inconsecvență logică (dreptul la liberă exprimare, susceptibil de o exercitare eminentamente activă, ar include dreptul de a *primi* informații).

În al doilea rând, tratarea separată a celor două drepturi se poate justifica prin natura distinctă a obligației pozitive ce incumbă statului în cele două situații. Dreptul la informație trebuie să beneficieze nu numai de mijloacele judiciare necesare pentru apărarea și restabilirea dreptului, ci și de o deplină colaborare statală prin adoptarea unor măsuri pozitive, materiale pe care le reclamă aplicarea concretă a dreptului. O încălcare a acestei obligații s-ar putea concretiza, spre exemplu, în restricționarea accesului la informații privind datele personale proprii¹⁰, răspunderea statului reclamându-se, ca regulă, prin intermediul instanței de contencios administrativ pentru „recunoașterea dreptului pretins sau a interesului legitim (...) și repararea pagubei (n.n. cu respectarea principiului disponibilității)”¹¹. Libertatea de exprimare constituie însă un „drept la...” tipic, pentru realizarea căruia nu este nevoie de o

⁷ Referindu-se la noțiunea de prejudiciu, ilustrul Mihail Eliescu afirmă că “înțelegem prin prejudiciu, daună sau pagubă efectele negative patrimoniale (s.n.) – iar într-o anumită concepție și morale – pe care le încearcă o persoană (...)”. (Mihail Eliescu, op. cit., p. 90)

⁸ Frédéric Sudre, op. cit., p. 352

⁹ „Dacă există neconcordanțe între pactele și tratatele privitoare la drepturile fundamentale ale omului, la care România este parte, și legile interne, au prioritate reglementările internaționale, cu excepția cazului în care Constituția sau legile interne conțin dispoziții mai favorabile.”

¹⁰ *Leander c. Suediei*, 26 martie 1987

¹¹ art. 52 Constituția României, republicată

prestație materială din partea statului, alegerea modalității de exercitare rămânând exclusiv în sarcina titularului; de aceea spunem că libertatea de exprimare este prin excelență susceptibilă de o exercitare abuzivă, spre deosebire de dreptul la informație, ce beneficiază de o atentă implicare din partea statului.

Drept urmare, reținem că în concepția Codului civil în vigoare dreptul la liberă exprimare presupune libertatea opiniei fără imixtiuni din partea unor terțe persoane, precum și dreptul de a răspândi idei și informații prin orice mijloace. Odată conturată noțiunea, se pune problema trasării limitelor concrete ale exercitării unui „drept în sine și un drept indispensabil sau prejudiciabil pentru realizarea altor drepturi”¹². În ceea ce privește relevanța operațiunii, aceasta decurge din natura răspunderii delictuale civile; deși esența acesteia o constituie existența unui prejudiciu, acesta trebuie să fie rezultatul unei fapte contrare normelor dreptului obiectiv. Cerința este firească, repararea unei pagube de către o persoană ce și-a exercitat drepturile cu diligență și bună-credință ar echivala, *mutatis mutandis*, cu condamnarea unei persoane nevinovate. Astfel, în vreme ce prejudicierea dreptului subiectiv aparținând altei persoane ca urmare a exercițiului *civiliter* al unui drept de către titular reprezintă cauză ce înlătură caracterul ilicit al faptei, căci *qui suo iure utitur neminem laedit*¹³, pentru angajarea răspunderii delictuale civile este admisibilă proba contrară, a abuzului de drept¹⁴.

Odată cu intrarea în vigoare a noului Cod civil, teoria abuzului de drept întemeiată pe desuetele art. 1-3 din Decretul nr. 31/1954 suferă o redefinire, în liniile trasate de doctrinari și jurisprudența în materie; potrivit art. 15 C. civ., „niciun drept nu poate fi exercitat în scopul de a vătăma sau păgubi pe altul ori într-un mod excesiv și nerezonabil, contrar bunei-credințe”. Odată stabilite limitele generale ale exercitării unui drept subiectiv, cu privire la libertatea de exprimare art. 70 alin. (2) C. civ. învederează limitele acesteia prin referire mijlocită la pactele și convențiile internaționale la care România este parte, reiterându-se totodată cerința bunei-credințe¹⁵. Menționăm, de asemenea, prevederile constituționale, art. 30 alin. (6) menționând că „libertatea de exprimare nu poate prejudicia demnitatea, onoarea, viața particulară a persoanei și nici dreptul la propria imagine”. Păstrând corespondența general-particular, urmează să analizăm succint dispozițiile relevante din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, denumită în continuare „Convenția”.

Articolul 17 al Convenției consacră plastic interdicția subiectelor de drept „de a desfășura o activitate sau de a îndeplini un act în scopul distrugerii drepturilor sau libertăților recunoscute de prezenta convenție, sau al unei mai ample limitări a acestor drepturi și libertăți decât cele prevăzute de această convenție”. În ceea ce privește libertatea de exprimare în particular, articolul 10 §2 enunță trei condiții cumulative pe care trebuie să le îndeplinească ingerința statului în stabilirea limitelor, pentru ca aceasta să fie licită: *să fie prevăzută de lege, scopul să fie legitim* (să se încadreze în lista limitativă stabilită de paragraful 2, printre care se numără și protecția „moralei, a reputației sau a drepturilor altora”), precum și să fie *necesară într-o societate democratică*, proporțională deci cu scopul legitim vizat. Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice conține în art. 19 §3 prevederi asemănătoare. Trimiterile între legislația internă și instrumentele internaționale sunt, la prima vedere, reciproce, dând naștere unei aparente circumlocuțiuni: în stabilirea limitelor legitime care încadrează libertatea de exprimare, statul face trimitere la înseși documentele care delimitează cadrul în care

¹² Frédéric Sudre, op. cit., p. 351

¹³ Constantin Stătescu, Corneliu Bârsan, Drept civil. Teoria generală a obligațiilor, Ed. Hamangiu, 2008, p. 181

¹⁴ art. 1353 C.civ. reglementează judicios aceste aspecte, subsumând faptei ilicite exercitarea abuzivă a dreptului.

¹⁵ Potrivit art. 70 alin.(2) C.civ., „exercitarea acestui drept (n.n. dreptul la liberă exprimare) nu poate fi restrânsă decât în cazurile și limitele prevăzute la art. 75”. Articolul la care se face referire stabilește limitele speciale pentru exercitarea drepturilor din sfera respectului datorat vieții private și demnității persoanei umane, statuând în alin. (2) că „exercitarea drepturilor și libertăților constituționale cu bună-credință și cu respectarea pactelor și convențiilor internaționale la care România este parte nu constituie o încălcare a drepturilor prevăzute în prezenta secțiune”. Interpretarea *per a contrario* a dispozițiilor conturează noțiunea abuzului de drept *in casu*, în deplină concordanță cu prevederile generale din art. 15 C.civ.

trebuie să se desfășoare această apreciere a statului. Ceea ce pune însă capăt acestui paradox este atât rolul jurisprudenței instanțelor interne, a căror putere de apreciere trebuie să se subsumeze spiritului Convenției, cât și acela al jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului, al cărei rol în interpretarea Convenției asigură în mod peremptoriu o mai bună înfăptuire a justiției. Altfel spus, limitarea drepturilor și libertăților de către judecătorul național fie se realizează în spiritul Convenției și a jurisprudenței CEDO existente la un moment dat, jurisprudența rezultantă fiind în deplin acord cu art. 75 alin. (2) C. civ., fie poate fi supusă „filtrului” art. 10 §2 din Convenție de către Curte, caz în care hotărârea pronunțată de către aceasta va contribui la fondul jurisprudențial deja existent.

O privire de ansamblu asupra hotărârilor pronunțate cu referire la limitele concrete ale libertății de exprimare ar învedera o oarecare *maleabilitate* în aplicarea acestora față de diferite categorii de persoane (politicieni, funcționari publici, persoane particulare și asociații care „intră în arena dezbaterii publice”¹⁶ etc.). În realitate, principiul egalității în fața legii nu suferă niciun fel de atingere deoarece, așa cum a statuat și Înalta Curte de Casație și Justiție¹⁷, principiul „nu interzice reguli specifice, în cazul unei diferențe de situații. Egalitatea formală ar conduce la aceeași regulă, în ciuda diferenței de situații. De aceea inegalitatea reală, care rezultă din această diferență, poate justifica reguli distincte”. Astfel, reținem o primă regulă în opoziția dintre dreptul la liberă exprimare pe de-o parte și alte drepturi inerente ființei umane, precum dreptul la viață privată, la onoare, la reputație pe de alta: întinderea celor din urmă drepturi variază în funcție de calitatea titularului și influențează în mod necesar întinderea dreptului la liberă exprimare al terților.

Cu titlu de exemplu, într-o speță de referință¹⁸, Curtea de la Strasbourg a stabilit că limitele criticii admisibile sunt mai largi în privința unui om politic, vizat în această calitate, decât a unui individ obișnuit. Este de netăgăduit că omul politic se supune inevitabil și conștient unui control strict al faptelor și afirmațiilor sale, atât din partea ziariștilor, cât și din partea cetățenilor de rând¹⁹. În situația în care autorul afirmațiilor nu este un ziarist, ci o altă persoană ce își exprimă opiniile prin intermediul presei, principiul aplicat nu diferă²⁰. Mai mult, într-un duel al politicianilor, așa cum afirmă Curtea, „libertatea presei îi pune la dispoziție opiniei publice unul dintre cele mai bune mijloace pentru a cunoaște și judeca ideile și atitudinile liderilor politici”, astfel încât lipsa unei sancțiuni pe plan juridic este suplinită de o *sancțiune politică*, aplicată de către electorat. Chiar dacă invectiva politică ajunge să capete accente personale într-o dezbateri politică privind chestiuni de interes general, Curtea o consideră „una dintre consecințele inerente ale jocului politic și ale liberei dezbateri de idei, garante ale unei societăți democratice”.

Privitor la suportul ales pentru manifestarea libertății de exprimare, aceasta se poate realiza „prin viu grai, prin scris, prin imagini, prin sunete sau prin alte mijloace de comunicare în public”²¹. Mijloacele respective nu presupun neapărat intervenția mass-mediei, aducerea la cunoștință publică a ideilor, gândurilor, opiniilor ce prejudiciază putându-se realiza în mod eficient pe diferite alte căi. Circumstanțele de fapt sunt relevante nu numai pentru stabilirea întinderii unui eventual prejudiciu, ci și pentru determinarea circumscrierii efective a faptei în sfera ilicitului civil. Scrierea unor expresii jignitoare pe ușa imobilului unde locuiește și își desfășoară activitatea reclamanta, folosind un spray de

¹⁶ *Jerusalem c. Austriei*, 11 iunie 1992

¹⁷ Decizia nr. 6 din 9 mai 2011, publicată în M. Of. Partea I nr. 444 din 24 iunie 2011

¹⁸ *Lingens c. Austriei*, 8 iulie 1986

¹⁹ Judecătoria Sectorului 1 București, sentința civilă nr. 16652/2007

²⁰ *Castells c. Spaniei*, 23 aprilie 1992

²¹ art. 30 alin. (1) Constituția României, republicată

culoare neagră și caractere de o mărime considerabilă relevă „intenția manifestă de a aduce o vătămare onoarei și demnității”²².

Libertatea presei, privită drept un alt aspect al libertății de exprimare, se subsumează în mod esențial prevederilor articolului 10 §2 al Convenției, anume afirmației potrivit căreia exercitarea acestei libertăți comportă „îndatoriri și responsabilități”. Rolul de „câine de pază” al democrației, așa cum este caracterizată presa în concepția Curții, face în primul rând apel la respectarea unei anume etici profesionale. Extrapolând distincția făcută de către organele de la Strasbourg în cauza *Lingens c. Austriei* între fapte și judecăți de valoare, subliniem stringența aplicării Rezoluției 1003 privind etica jurnalistică²³ pentru facilitarea distincției între exercitarea *civiliter* și cea *ultra vires* a libertății de exprimare prin aplicarea unor criterii diferite în evaluarea știrilor, respectiv a opiniilor.

Știrea sau noutatea reprezintă, potrivit Rezoluției, „o informație referitoare la fapte și date, în timp ce opiniile includ gânduri, idei sau păreri ale agenților de presă, editorilor și jurnaliștilor”. Așa cum subliniază și jurisprudența internă²⁴, în elaborarea și comunicarea știrilor prezintă o deosebită importanță buna-credință a ziaristului, concretizată în diligențele întreprinse în vederea verificării veridicității informațiilor comunicate; *proba veridicității afirmațiilor* devine însăși proba caracterului licit al faptei, care duce în consecință la neangajarea răspunderii delictuale civile. Cu atât mai mult, se pornește de la premisa că informațiile trebuie să servească unui interes general, chiar dacă prin acestea poate fi afectată imaginea unei persoane publice. Lipsa unei verificări diligente cu privire la realitatea faptelor relatate, lipsa imparțialității în tratarea subiectului constituie dovezi ale relei-credințe. În consecință, exercitarea dreptului la liberă exprimare într-un mod „nerezonabil, contrar buneii-credințe” (art. 15 C.civ.) constituie abuz de drept, iar persoana lezată în drepturile are calea unei acțiuni în răspundere civilă delictuală.

În privința opiniilor, Rezoluția acceptă caracterul lor pur subiectiv, motiv pentru care ar fi fost inechitabil să se rețină cerința veridicității celor afirmate; cu toate acestea, se cere ca ideile, părerile, gândurile jurnaliștilor să fie „exprimate onest și etic”. În alte cuvinte veridicitatea nu trebuie să se rețină cu privire la faptele concrete ce sunt relatate, ci în legătură cu interpretările date de către jurnalist faptelor sau evenimentelor comentate. Așa cum se arată în hotărârea *Handyside c. Regatului Unit*, libertatea de exprimare nu se referă numai la informațiile sau ideile primite favorabil sau considerate ca fiind inofensive, dar și la cele care offensează, șochează sau neliniștesc statul sau un anume segment al populației, desigur sub rezerva art. 10 §2 al Convenției și, *in casu*, a onestității și eticii jurnaliste. *Per a contrario*, lipsa integrității profesionale în exercițiul funcției de formator de opinie reprezintă valorificarea dreptului la liberă exprimare „în scopul de a vătăma sau păgubi pe altul”, și în acest caz îndeplinindu-se cerința abuzului de drept și, implicit, premisa răspunderii delictuale civile. Problema care se ridică însă este aceea a probei faptului ilicit, dată fiind necesitatea probării unei atitudini subiective, a unui aspect profund psihologic. Acest aspect intern al faptei relevă legătura indisolubilă dintre exercițiul abuziv al dreptului la liberă exprimare în genere și forma pe care o îmbracă vinovăția titularului, anume *intenția*. Deosebind între cele două forme posibile de manifestare a abuzului de drept, anume urmărirea vătămării sau păgubirii altei persoane, respectiv exercitarea dreptului într-un mod excesiv, nerezonabil, contrar buneii-credințe, deosebim chiar între cele două forme ale intenției vinovate: intenția directă (autorul prevede rezultatul faptei sale și urmărește producerea lui), respectiv

²² Trib. București, decizia civilă nr. 14 din 9 ianuarie 2009

²³ Rezoluția 1003 privind etica jurnalistică (1993) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, adoptată de Parlamentul României la 12 septembrie 1994

²⁴ Tribunalul București, secția a IV-a civilă, decizia civilă nr. 787/2008; Judecătoria Sectorului 1 București, sentința civilă nr. 5957/2007

intenția indirectă (autorul prevede rezultatul faptei sale și, deși nu-l urmărește, acceptă posibilitatea producerii lui)²⁵.

Astfel, fie că vorbim de dovedirea vinovăției în general ori de dovedirea intenției de a vătăma sau păgubi a jurnalistului prin exprimarea unor opinii în particular, se impune o atentă analiză a circumstanțelor în care s-a săvârșit fapta, elementelor exterioare de comportament, comportării anterioare sau posterioare, a încălcării unor reguli de comportament (sau, așa cum am arătat mai sus, a unei îndatoriri abstracte ce ține de respectarea eticii jurnalistice) și a altor elemente asemănătoare²⁶ ce permit o dovadă indirectă a laturii interne care dă substanță faptei. Spre exemplu, publicarea unui articol în care se exprimă aspre judecăți de valoare cu privire la redactorul-șef al unui ziar rival ridică serioase îndoieli cu privire la încadrarea în etica jurnalistică. În schimb, un articol denigrator ce se adresează unui politician aflat la putere, fiind de notorietate dezaprobarea jurnalistului față de partidul de guvernare, se încadrează afirmației Curții potrivit căreia „în luptele dure ale vieții politice, nu este nimic neobișnuit ca fiecare să facă uz de armele de care dispune”.

3. Repararea prejudiciului moral – o aplicație atipică a principiului *restitutio in integrum*

Odată lămurite aspectele ce țin de diferențierea între exercițiul *civiliter* și cel abuziv al dreptului la liberă exprimare, se pune problema formelor pe care le pot îmbrăca efectele negative asupra drepturilor altor persoane ca urmare a acestui exercițiu abuziv, precum și a modalității efective prin care se îndeplinește funcția reparatorie a răspunderii civile delictuale.

Depășirea limitelor libertății de exprimare este prin excelență de natură a produce reverberații numai în sfera altor drepturi personale nepatrimoniale. Deși reprezintă o *exteriorizare* a unor procese intelectual-volitiv (căci *nuda cogitatio neminem laedit*), abuzul acestui drept nu este susceptibil de a produce în mod direct vătămări materiale, evaluabile pecuniar. În situații precum cele reglementate de art. 1184 C. civ. – obligația de confidențialitate în negocierile precontractuale – sau art. 1363 intitulat divulgarea secretului comercial, fapta ilicită a comunicării unor informații confidențiale nu se manifestă în sensul unui abuz de drept, ci apare drept încălcare a unei *obligații legale de a nu face*, confundându-se doar elementul material (fapta comisivă, exprimarea *verba, scripta*) în cele două posibile ipoteze. Cu toate acestea, pot exista circumstanțe în care vătămarea unui drept nepatrimonial nu se limitează la efecte negative numai pe plan moral, aceste efecte resfrângându-se chiar asupra patrimoniului persoanei vătămate. Astfel, atingerea adusă onoarei și demnității unei persoane se poate concretiza nu numai într-un prejudiciu de ordin moral, ci deopotrivă într-un prejudiciu cu caracter patrimonial, ca urmare a desfacerii contractului de muncă și a pierderii retribuției pe care o primea anterior, consecințe ale afirmațiilor calomnioase ce priveau persoana respectivă²⁷. Având acestea în vedere, se poate afirma că există situații în care *damnum emergens*, paguba care se arată, se plasează pe plan moral, iar *lucrum cessans*, câștigul nerealizat, este evaluabil pecuniar.

Dacă principiul reparației integrale, privit ca aspect particular al principiului mai cuprinzător *restitutio in integrum*, își găsește o aplicare aproape matematică în cazul acoperirii unor pagube materiale, din perspectiva reparației unor prejudicii nesuscetibile de evaluare bănească se nasc numeroase controverse. Neîndoielnic, lipsa eficienței în realizarea funcției educativ-preventive prin intermediul instituției răspunderii juridice reclamă mijloacele de restabilire a ordinii atât în realitatea socială, cât și în cea juridică, or încălcarea unor drepturi nepatrimoniale pare să fie o acțiune

²⁵ art. 19 alin. (1) pct. 2 C.pen.

²⁶ Constantin Stătescu, Corneliu Bârsan, op. cit., p. 210

²⁷ Constantin Stătescu, Corneliu Bârsan, op. cit., p. 148

ireversibilă. Găsirea unei soluții pe tărâmul răspunderii delictuale civile a dat naștere la discuții aprinse, influențate într-o bună măsură de idei străine dreptului, privitor la posibilitatea reparării bănești a daunelor morale.

În reglementarea Codului civil de la 1864, răspunderea civilă delictuală se bucura de o tratare lapidară, articolele dedicate acesteia fiind în număr de șase (art. 998 – 1003). Așa cum se afirmă în doctrină²⁸, majoritatea codurilor civile de inspirație franceză consacră sistemul răspunderii delictuale „prin intermediul unui număr redus de principii generale, care s-au dovedit suficient de cuprinzătoare și, în același timp, adaptabile marilor schimbări intervenite în societatea modernă în decurs de aproape două secole”. Rolul doctrinei și jurisprudenței în interpretarea și dezvoltarea principiilor la care se face referire este deloc neglijabil, cu relevanță *in casu* în privința prejudiciilor morale și a modalității de reparare a acestora. Reiterând cele spuse anterior într-un comentariu al Deciziei Curții Constituționale a României nr. 92/2007, posibilitatea angajării răspunderii delictuale civile pentru prejudicii morale rezidă într-o interpretare a art. 998 și 999 C.civ potrivit adagiului *ubi lex non distinguit...*, punându-se însă problema mijloacelor efective de repunere în situația anterioară.

Din această perspectivă, legătura indisolubilă dintre schimbările istorice ale societății și caracteristicile sistemului juridic își spune din nou cuvântul. În vreme ce marii doctrinari ai Codului civil liberal de la 1864, împreună cu jurisprudența anterioară instaurării totalitarismului acceptau teza reparării patrimoniale a daunelor morale, în perioada postbelică aceasta devine „o soluție epicureană”²⁹. Într-adevăr, ar fi inechitabil să caracterizăm dezavuarea aparentei puneri a unui preț pe drepturi inerente ființei umane drept nedemocratică ori expresia unei gândiri retrograde, fiind suficient să facem apel la opiniile din doctrina occidentală, al căror temei se situează preponderent pe planul moralei³⁰. Decizia de îndrumare nr. VII din 29 decembrie 1952 a Plenului Tribunalului Suprem nu poate fi bănuită însă de reflexe morale, statuându-se *expressis verbis* că principiile fundamentale ale legislației socialiste „sunt incompatibile cu ideea burgheză a transformării într-o sumă de bani a suferinței morale și a speculării unui prejudiciu moral, ca mijloc de îmbogățire”³¹. Restabilirea drepturilor personale nepatrimoniale încălcate avea să se realizeze în temeiul art. 54 și 55 din viitorul Decret nr. 31/1954 privitor la persoanele fizice și juridice³².

Chiar și în epoca circumscrisă deciziei de îndrumare, unele voci din doctrină, precum și anumite soluții pronunțate de instanțele de judecată au acceptat posibilitatea reparării bănești a prejudiciilor nepatrimoniale, pornind de la întrepătrunderile ce se pot ivi în practică între prejudiciile patrimoniale și cele neevaluabile pecuniar. Revenind la o speță discutată anterior, scrierea cu un spray de culoare neagră a unor expresii jignitoare pe ușa persoanei vătămate constituie premisă a răspunderii delictuale civile pentru daune morale. Cu toate acestea, în vederea respectării principiului reparării integrale a prejudiciului judecătorul va trebui să includă în evaluarea sa nu numai valoarea abstractă a atingerii aduse demnității, ci și cheltuielile necesare pentru înlăturarea textului respectiv; observăm că există situații în care daunele materiale sunt absorbite de însuși modul de exercitare a dreptului, fiind simple consecințe *vizibile* ale modalității alese de titularul dreptului la liberă exprimare pentru a și-l manifesta.

²⁸ Liviu Pop, Contribuții la studiul obligațiilor civile, Ed. Universul Juridic, București, 2010, p. 22

²⁹ Mihail Eliescu, op. cit., p. 107

³⁰ Constantin Stătescu, Corneliu Bârsan, op. cit., p. 149

³¹ Liviu Pop, op. cit., p. 43

³² Potrivit art. 54 alin. (2), „cel care a suferit o asemenea atingere (n.n. în dreptul său personal nepatrimonial) va putea cere ca instanța judecătorească să oblige pe autorul faptei săvârșite fără drept să publice, pe socoteala acestuia, în condițiile stabilite de instanță, hotărârea pronunțată ori să îndeplinească alte fapte destinate să restabilească dreptul atins”. Coroborată cu Decizia Tribunalului Suprem, dispoziția trebuie înțeleasă în sensul restabilirii dreptului prin intermediul altor mijloace decât cele patrimoniale.

În cazul de față, intenția autorului faptei ilicite a fost aceea de a provoca un prejudiciu de imagine, dată fiind relația fostului său concubin cu reclamanta³³.

În fine, un alt argument decurge chiar din criticile aduse reparației bănești a drepturilor nepatrimoniale, anume cele potrivit cărora acoperirea pagubei atât în natură, cât și prin plata subsecventă a unei sume de bani ar reprezenta o încălcare a cerinței ca prejudiciul să nu fi fost reparat încă, ducând la o îmbogățire fără justă cauză. Mai mult, corolarul acestei teorii îl reprezintă deturnarea răspunderii civile delictuale de la scopul său reparatoriu și reconfigurarea acestuia pe plan afflictiv. Reparația în natură, respectiv prin echivalent constituie, în realitate, mijloace *complementare* de acoperire a prejudiciilor, rămânând la latitudinea judecătorului să aleagă, prin raportare la circumstanțele de fapt și în baza principiului disponibilității, metodele cele mai eficiente pentru repunerea în situația anterioară. Această soluție în materia drepturilor nepatrimoniale este valabilă atât sub imperiul Codului civil de la 1864 (cu precădere prin interpretarea extensivă a art. 54 al Decretului 31/1954, care prevede generic obligarea la „fapte destinate să restabilească dreptul atins”), cât și, așa cum vom vedea, consacrată *expressis verbis* în noul Cod civil.

Drept urmare, nu putem reține o îmbogățire fără justă cauză a reclamantului, nefiind îndeplinită condiția juridică a absenței unei cauze legitime a măririi patrimoniului unei persoane în detrimentul alteia. Privitor la caracterul punitiv al reparației bănești, suntem de părere că ar fi neînțelept să golim răspunderea delictuală civilă de orice conținut constrângător. Într-adevăr, de cele mai multe ori constrângerea statală se realizează prin intermediul altor ramuri de drept, în vreme ce răspunderea civilă, reparatorie, intervine eventual în subsidiar. Spre exemplu, autorul unei infracțiuni contra integrității corporale va răspunde atât potrivit dreptului penal, urmând să fie supus unei „măsuri de constrângere și mijloc de reeducare”³⁴, putând fi totodată obligat la acoperirea așa-numitor „prejudicii de agrement, constând în pierderea posibilităților de îmbogățire spirituală, divertisment și destindere”³⁵. În speță, funcția preventiv-educativă (cu valențe constrângătoare) este exercitată aproape în întregime de răspunderea penală, fiind de netăgăduit caracterul pur reparatoriu al despăgubirilor. Or, situații precum dezincriminarea insultei și calomniei, în care ramurile prin excelență sancționatoare ale dreptului sunt degrevate de sarcina apărării anumitor valori sociale, presupun o intensificare corespunzătoare a caracterului punitiv pe plan civil; repunerea în situația anterioară încetează să fie o simplă operațiune contabilă la nivel patrimonial, privind în egală măsură drepturile nepatrimoniale și asigurând prevenția săvârșirii unor viitoare fapte ilicite, deconcertante pentru echilibrul social.

Intrarea în vigoare a noului Cod civil vine să curme, cel puțin la nivel teoretic, discuțiile în privința posibilității reparării pe cale patrimonială a prejudiciilor morale. Consacrarea legislativă a drepturilor care aparțin personalității umane impune deopotrivă oferirea unor mijloace pentru a fi apărute³⁶. Articolul 253 alin. (3) C.civ. reglementează posibilitatea celui care a suferit o încălcare a drepturilor nepatrimoniale de a cere instanței obligarea autorului faptei „să îndeplinească orice măsuri socotite necesare de către instanță spre a ajunge la restabilirea dreptului atins”³⁷, reiterând astfel prevederile art. 54 alin. (2) al Decretului 31/1954. Potrivit alineatului următor al art. 253 C.civ., „de asemenea, persoana prejudiciată poate cere despăgubiri sau, după caz, o reparație patrimonială pentru prejudiciul, chiar nepatrimonial, ce i-a fost cauzat, dacă vătămarea este imputabilă autorului faptei prejudiciabile (...)”; însăși formularea textului anticipează condițiile răspunderii delictuale civile

³³ Trib. București, decizia civilă nr. 14 din 9 ianuarie 2009

³⁴ art. 52 C. pen. Pedepșa și scopul ei

³⁵ *Constantin Stătescu, Corneliu Bârsan*, op. cit., p. 151, apud *V. Pătulea*, Contribuții la studiul răspunderii civile delictuale în cazul prejudiciilor rezultate din vătămarea integrității corporale, în R.R.D. nr. 11/1970, p. 55 și urm.

³⁶ Noul Cod civil - Note. Corelații. Explicații, Ed. C.H. Beck, București, 2011, p. 81

³⁷ Asemenea măsuri sunt, potrivit lit. a) și b), „obligarea autorului, pe cheltuiala sa, la publicarea hotărârii de condamnare”, respectiv „orice alte măsuri necesare pentru încetarea faptei ilicite sau pentru repararea prejudiciului”.

(„prejudiciul cauzat”, „vătămarea imputabilă”) prevăzute cu titlu general în art. 1357 C.civ. Constatăm că există situații în care repararea prejudiciilor nepatrimoniale prin mijloace de aceeași natură este insuficientă pentru ca victima să fie repusă în situația anterioară³⁸, rolul complementar al reparației patrimoniale în cazul lezării drepturilor nepatrimoniale prezentându-se drept o excepție de la principiul instituit de art. 1386 al Codului civil în vigoare³⁹.

Cadrul generic al posibilității instanței de a acorda despăgubiri și în cazul prejudiciilor morale îl reprezintă art. 1391 C.civ. Particularizând, acordarea unei compensații pecuniare ca urmare a exercițiului abuziv al dreptului la liberă exprimare rezultă indirect din alin. (3) al articolului, potrivit căruia „dreptul la despăgubire pentru atingerile aduse drepturilor inerente personalității oricărui subiect de drept va putea fi cedat numai în cazul când a fost stabilit printr-o tranzacție sau printr-o hotărâre judecătorească”. În fine, potrivit art. 1391 alin. (4) dreptul la despăgubire nu se transmite la moștenitori, aceștia putând totuși să-l exercite dacă acțiunea a fost pornită de defunct. Din perspectiva drepturilor inerente ființei umane, dispozițiile derogă de la regula generală potrivit căreia „acțiunea pentru restabilirea dreptului nepatrimonial încălcat poate fi *continuată sau pornită* după moartea persoanei vătămate”⁴⁰ de către persoanele desemnate de lege, care pot avea totodată și calitatea de moștenitori. Dispoziția o găsim firească, având în vedere că reparația unor drepturi precum cele la demnitate ori viață privată trebuie realizată dintr-o dublă perspectivă: atât în relație cu terții (exclusiv prin reparația în natură, spre exemplu dezavuarea de către semenii a afirmațiilor calomnioase la adresa victimei ca urmare a publicării hotărârii judecătorești în paginile ziarului în care s-au făcut acestea⁴¹), cât și la nivelul propriului mental al victimei (cu precădere prin mijlocirea despăgubirilor bănești, *pretium doloris*). Drept urmare, restabilirea dreptului nepatrimonial de către moștenitori ca expresie a respectului datorat persoanei și după decesul său (art. 78-81 C.civ) nu se poate realiza decât din cea dintâi perspectivă.

4. Concluzii

Exercițiul abuziv al dreptului la liberă exprimare, cu încălcarea principiului *alterum non laedere*, se înscrie neîndoielnic în sfera ilicitului civil. Odată relevate limitele concrete ale dreptului, prin raportare la normele internaționale în materie și practica relevantă a Curții de la Strasbourg, se cere soluționat conflictul dintre stricta aplicare a principiului *restitutio in integrum* pentru restabilirea dreptului încălcat, respectiv stringența realizării unei funcții aflictive ca urmare a lipsei unei protecții veritabile și viitoare a dreptului⁴². Soluția se dovedește însă a fi una de compromis, căci însăși reparația integrală a dreptului, prin atenta cântărire a situației de fapt și găsirea remediei de către judecătorul național, comportă *veritabile reflexe punitive*, fie că vorbim de oprobriu sau diminuarea patrimoniului ca urmare a săvârșirii faptei ilicite; mult-căutatul echilibru al circuitului civil transcede astfel autoprezervarea, afirmându-și vocația socială, de apărare și consolidare a valorilor fundamentale.

Bibliografie

³⁸ Liviu Pop, op. cit., p. 475

³⁹ Potrivit art. 1386 alin. (1), „repararea prejudiciului se face în natură, prin restabilirea situației anterioare, iar dacă aceasta nu este cu puțință ori dacă victima nu este interesată de reparație în natură, prin plata unei despăgubiri, stabilite prin acordul părților sau, în lipsă, prin hotărâre judecătorească”. Formele reparației sunt alternative, iar nu complementare.

⁴⁰ art. 256 C.civ. Decesul titularului dreptului nepatrimonial

⁴¹ Nu putem neglija nici elementul de blam social, care validează aspectele punitive, cu valențe originare, ale răspunderii delictuale civile.

⁴² *supra*, p.10, para. 3

1. *Iancu, Gheorghe* – Drept constituțional și instituții politice, Ed. C.H. Beck, București, 2010;
2. *Ionescu, Cristian* – Tratat de drept constituțional contemporan, ediția a2-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008;
3. *Eliescu, Mihail* – Răspunderea civilă delictuală, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972;
4. *Pop, Liviu* – Contribuții la studiul obligațiilor civile, Ed. Universul Juridic, București, 2010;
5. *Stătescu, Constantin; Bârsan, Corneliu* – Drept civil. Teoria generală a obligațiilor, Ed. Hamangiu, 2008;
6. *Sudre, Frédéric* – Drept european și internațional al drepturilor omului, Ed. Polirom, 2006;
7. *Zeca, Dorina* – Daunele morale în litigii civile, penale și de proprietate intelectuală. Practică judiciară, Ed. Hamangiu, 2010;
8. *Colectiv de autori* – Noul Cod civil. Note, corelații, explicații, Ed. C.H. Beck, București, 2011
9. *Site: Piperea și Asociații* – „Despre persoane publice și daunele lor morale” (<http://www.piperealaw.ro/ro-48-174-Despre-persoane-publice-si-daunele-lor-morale.html>; ultima dată de consultare 21.03.2012)
10. *Site: Baza de date HUDOC* (<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/hudoc>; ultima dată de consultare 21.03.2012)